

Sociálno-ekonomická pozícia domácností v tranzitívnych spoločnostiach

*Lubica AZUDOVÁ**

1. Postavenie domácností v sociálno-ekonomických vzťahoch

Domácnosti v procese spoločenskej reprodukcie hrajú rolu priesečníka ekonomických a sociálnych procesov, a preto akýkoľvek parciálny uhol pohľadu na ich postavenie prináša iba zjednodušené závery. Predstavujú prirodzené prostredie reprodukcie jej členov, kde sa realizuje spotreba tejto reprodukcií slúžiaca a tým domácnosti zároveň predstavujú určitú mikroekonomickú paralelu prebiehajúcich makroekonomických zmien.

Komplexnejší pohľad na postavenie domácností v spoločnosti núti definovať ich ako dynamickú integrálnu súčasť motivačného systému spoločnosti premietajúcu sa do hospodárskeho rastu. Domácnosti cez ekonomické a spotrebné aktivity vystupujú nie ako pasívny odraz výsledku ekonomiky, ale ako aktívny prvok hrajú determinujúcu rolu zdrojov spoločensko-ekonomického pohybu a práve cez spotrebu predstavujú sociálny stimul economickej dynamiky.

Stále platí, že základným zdrojom ekonomického pohybu je neustály rozpor medzi úrovňou výroby a neustále sa opakujúcou spotrebou, čo predpokladá ich vzájomnú závislosť. Zjednodušene možno preto hovoriť o určitej existenčnej závislosti spotreby domácností od výroby, alebo ak chceme, od ekonomického rastu, a zároveň o určitej funkčnej závislosti ekonomického rastu od spotreby domácností.

Z pohľadu domácností ako predstaviteľov jednoty výrobcov a spotrebiteľov sa tieto vzťahy javia ako funkčná závislosť medzi prácou a spotrebou, kde spotreba vystupuje ako sociálna miera ich práce, alebo inak, diferenciacia spotreby je odrazom diferenciacie ich práce, resp. ich postavením v širších sociálnych sieťach.

Životné záujmy domácností, v ktorých sa koncentrujú subjektívne ocenenia ich vlastných schopností a rozsah ich spotrebných aspirácií, často nezodpovedajú charakteru pracovných pozícií ich členov, kde absentujú možnosti vzostupnej profesnej dráhy len na základe výkonu a kvalifikácie, a ktoré sú viac-menej dané existujúcimi pracovnými príležitosťami. Existujúci trh práce v určitom

* PhDr. Lubica AZUDOVÁ, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava 1

zmysle zapôsobil na „transformujúce“ sa domácnosti spôsobom, ktorý možno v Tofflerovej terminológii označiť ako *šok zo zmeny*, ktorá na jednej strane viedla k zmenám v štruktúrach zamestnanosti prostredníctvom množiny individuálnych zmien v zamestnaneckých postaveniach osôb, na strane druhej k masívnemu vytlačeniu celých skupín ekonomicky aktívnej populácie z trhu práce, ktoré pri zmene pravidiel úspešného prežitia majú ťažkosti túto zmenu zvládnuť.

Otvoril sa priestor a zvýšila sa príťažlivosť rôznych foriem legálnej, pololegálnej a nelegálnej práce a doplnkových príjmov. Touto formou si diferencované domácnosti v prostredí poklesu reálnych miezd a spotreby začali nachádzať nové zdroje príjmov, ktorých spektrum sa stále rozširuje. Tým sa závislosť medzi príjmami a spotrebou domácností stala značne voľnou bez jednoznačnej závislosti len od pracovných príjmov.

Úroveň finančných príjmov domácností determinuje aktivity a možnosti ich každodenného života, ako je kumulovanie majetku, postavenie v širších sociálnych sieťach, a najmä spotrebu, čo uznávajú i zástancovia klasicko-neoklasických teórií, keď determinujúci význam pre spotrebu domácností pripisujú ich príjmom či dôchodkom (ďalej sklonom k úsporám a vývoju spotrebiteľských cien).

V klasicko-neoklasickom uvažovaní sa v národnom hospodárstve priraduje rovnaká váha dôležitosti dvom hospodárskym subjektom, ktoré sa personálne nemusia odlišovať, a to podnikom a domácnostiam, z ktorých každé vykonávajú ekonomicky rovnocenné aktivity.

Podniky vyrábajú statky, vytvárajú dopyt po pracovných silách a investujú. Domácnosti spotrebúvajú statky, ponúkajú pracovnú silu a tvoria úspory. Investovanie, resp. sklon k investíciám zo strany podnikov tak vlastne možno považovať za určitú formu metamorfózy úspor domácností, keďže podniky môžu investovať iba z úspor rovnajúcich sa ponuke kapitálu, i keď neoklasici diferencujú medzi investovaním a sporením a majú ich za celkom rozdielne rozhodnutia odohrávajúce sa v rozdielnych sektoroch hospodárstva.

V modelovom vyjadrení neoklasikov domácnosti ponukou práce a kapitálu rozhodujú o získaní dôchodkov, ktoré nie sú domácnostiam vopred dané, ale sú rovnako k dispozícii ako spotreba a úspory, pričom úspory predstavujú ponuku kapitálu pre podnikové investície. Podľa nich domácnosti dostávajú dôchodok zo mzdy, z úrokov a zo zisku, pričom o dôchodku zo mzdy a z úrokov rozhoduje domácnosť sama, daný je len dôchodok zo zisku, lebo ten závisí od aktuálnej rentability podnikov.

V zdanlivo prísnom ekonomickom pragmatizme neoliberálov sa zohľadňuje subjektívny aspekt v správaní domácností, formulovaný v známej teórii hraničného užitku a Gossenovho zákona.

Subjektívne rozhodnutia domácností pri ponuke práce, spotrebe a úsporách (pri ich vzájomnej väzbe a proporciách) zástancovia teórie hraničného užitku definujú pojmi hraničnej užitočnosti statkov, hraničnej strasti práce a teóriou zdržanlivosti. Cez ne sa dostávajú k záveru, že domácnosti pri stúpajúcej reálnej mzde ponúkajú viac práce (neoklasická funkcia ponuky práce) a že domácnosti zásadne uprednostňujú dnešnú spotrebu pred budúcou, kde budúca spotreba je synonymom úspor (teória zdržanlivosti). Argumentujú tým, že domácnosti si cenia budúcu spotrebu čisto subjektívne nižšie než terajšiu a že domácnosti sa môžu obávať toho, že ich úspory nenájdu k nim cestu späť [1, s. 82].

Neoklasici budúcu spotrebu domácností chápu ako synonymum úspor. Ich funkcia úspor hovorí, že tie závisia priamo od úroku, a len od neho, a tak pri rastúcom úroku domácností obmedzujú spotrebu, teda menej spotrebúvajú. Neoklasici tým, že príjmom z úrokov v celkovom dôchodku domácností prisudzujú dôležitý význam, okrem príjmov zo mzdy a zo zisku, priradujú úroku významnú funkciu stimulu v spotrebnom správaní domácností. Na rozdiel od Keynesa, ktorý spochybnil reakciu spotreby a úspor na zmeny úroku tým, že spotreba v rozhodujúcej miere závisí od bežného reálneho dôchodku, a nie od predchádzajúceho či od budúceho očakávaného dôchodku.

John M. Keynes zdôraznil význam subjektívnej stránky spotreby tým, že sformuloval (ako ho on sám nazval) fundamentálny psychologický zákon, podľa ktorého spotreba rastie vždy pri zvýšení dôchodku, no absolútny prírastok spotreby je vždy menší než východiskové zvýšenie dôchodku. Táto hypotéza bola sformulovaná a nazvaná ako hraničný sklon k spotrebe, ktorý udáva, ako sa zvýši spotreba v dôsledku malého zvýšenia dôchodku.

Keynes poprel všeobecnú platnosť Sayovej teóremy, podľa ktorej si ponuka vytvára dopyt, argumentujúc tým, že úroveň produkcie určuje skôr efektívny dopyt [1, s. 113]. Tým, že Keynes prisúdil dopytu rolu dominantného stimulu výroby, súčasne zdôraznil jeho význam v celom hospodárskom cykle.

Ani Walrasovmu modelu tzv. všeobecnej rovnováhy nemožno uprieť priznanie významu subjektívnym rozhodnutiam domácností vyjadreným funkciou užitku, ktorý domácnosti maximalizujú v stavoch rozhodovania sa na trhu práce, trhu kapitálu a trhu statkov, pri zohľadňovaní svojho rozpočtového ohraničenia. Tým sa pri definovaní hospodárskej rovnováhy dáva rovnaká váha dôležitosti domácnostiam i podnikom, pretože oba tieto sektory v rámci svojej voľnosti robia určité rozhodnutia, ktoré vytvárajú rovnováhu v hospodárstve [1]. Týmto stručným teoretickým náčrtom zdôvodnenia významu súkromnej spotreby v celkovom agregátnom dopyte chceme upozorniť na význam postavenia domácností v transformujúcich sa krajinách ako významného stimulu ich ekonomického rastu. Vysoký podiel súkromnej spotreby na použítom HDP vo vyspelých krajinách tiež potvrdzuje vplyv dopytu domácností na priebeh ekonomického cyklu.

Aktuálnym centrom pozornosti v tranzitívnych ekonomikách je zabezpečenie takého hospodárskeho vývoja, ktorý povedie k ekonomickému rastu.

Preto treba súhlasiť s konštatovaním štandardnej ekonómie, ktorá pripisuje význam vhodnému výberu ekonomických stimulov; ich nevhodná štruktúra alebo chybné zameranie v správaní ekonomických subjektov (účastníkov ekonomických procesov) poškodzuje efektívnosť a produkčnú výkonnosť ekonomiky. Vonkajšie i vnútorné stimuly, ktoré ovplyvňujú správanie ekonomických subjektov, sú rôznorodé, čo značí, že ide o veličiny značne premenlivé.

Z pohľadu nášho záujmu, pre celkový dopyt je dôležitý vývoj efektívneho kúpyschopného dopytu, ktorý je motivovaný vývojom peňažných dôchodkov obyvateľstva, daňami, úrokmi, cenami a subjektívnymi očakávaniami.

V prvých rokoch transformácie väčšina tranzitívnych ekonomík uskutočnila rozsiahlu liberalizáciu cien, ktorá bola sprevádzaná reštrikčnou makroekonomickou politikou. Hoci rozsah liberalizácie cien a miera reštrikcie sa v jednotlivých krajinách značne líšili, cenová liberalizácia, ktorá sa považovala za základnú súčasť trhových reforiem, viedla k rýchlemu rastu spotrebiteľských cien a spolu s reštrikčnou dôchodkovou politikou vyvolali konečný efekt zníženia reálnej súkromnej spotreby. To sa ukázalo ako čiastočne účinná zbraň v boji s infláciou a určitý stimul k racionálnej ekonomickej činnosti v prostredí nerovnovážnej prevahy dopytu nad ponukou. Na druhej strane to vyvolalo efekt výrazného poklesu životnej úrovne a celkových negatívnych sociálnych účinkov na obyvateľstvo.

Využitie všetkých dostupných makroekonomických nástrojov či stimulov na zabezpečenie ekonomického rastu je určite, najmä pre transformujúce sa krajiny, nevyhnutnosťou, no zároveň ich treba považovať za akýsi komunikačný kanál medzi štátom a občanmi v tom zmysle, ako stimulačne pozitívne či negatívne vplývajú na ich ekonomické aktivity a hodnotové postoje a či stimulujú zachovávanie princípu „equity“. To v podstate znamená, či po celkovom prerozdelení má každý občan alebo domácnosť takú spoločenskú pozíciu, akú vlastným pričinením dosiahol.

V zásade platí, že neoklasická ekonómia členov spoločnosti zväčša vníma ako subjekty maximalizujúce svoj úžitok a konajúce v súlade s účelovo orientovanou racionalitou (na rozdiel od hodnotovo orientovanej racionality vyjadrenej weberovskými kategóriami). Jednotlivci sú vymedzovaní ako „homines oeconomici“, ako osoby konajúce racionálne v mene svojho úžitku vnútri vymedzenej množiny inštitúcií.

Aktuálne diskusie na tému perspektív ekonomického rastu vo svete sa však stávajú výzvou týmto klasickým názorom a otvárajú širší priestor pre chápanie ekonomického rastu nielen ako výsledku čisto ekonomicko-pragmatistických

faktorov, ale i výsledku hodnotových systémov a inštitucionálnych rámcov spoločnosti s platným systémom noriem.

Možno súhlasiť s názorom, že keby bol každý ekonomický subjekt *homo oeconomicus*, potom by sa dalo očakávať, že ľudia ktorí sú konfrontovaní s rovnakou realitou alebo s podobnou možnosťou voľby, budú konať úplne rovnako. Realita je však taká, že ekonomická voľba a hospodársky rozvoj sa na rôznych miestach a v rôznych časoch odlišovali a neovplyvňovali ich iba ekonomické či prírodné faktory, ale vo veľkej miere aj rôzne predstavy o tom, aký svet je a aký by mal byť, stručne povedané – systém hodnôt [2, s. 733–734].

Pre ekonomické správanie ekonomicky aktívnych subjektov má preto osobitný význam i to, ako sa v spoločnosti „cítia“, na aké miesto sa v spoločnosti subjektívne zaraďujú a ako vyznieva porovnanie ich životnej situácie s príslušníkmi najmä ekonomicky „bohatších“ krajín.

Zatiaľ sa ukázalo, že iba tie spoločenské systémy, ktoré stimulovali slobodné konanie jednotlivcov, otvorili najväčšie možnosti pre zvyšovanie individuálneho blahobytu. Preto hodnoty, ktoré podporujú vyhliadky na ekonomický rast, možno hľadať v hlavných črtách trhových ekonomík, ktoré zatiaľ jediné dokázali, že poskytujú najlepšie príležitosti pre dosiahnutie udržateľného rastu.

Hodnotové systémy sa menia prakticky vo všetkých spoločnostiach, ak sú však spoločnosti desaťročia držané v izolácii, zmeny v ich hodnotových systémoch sú sprevádzané vnútornými a osobnostnými konfliktmi, čo je znakom tranzitívnych krajín.

V snahe urobiť spoločensko-ekonomické zmeny väčšieho rozsahu je možné implantovať do tranzitívnych spoločností niektoré zo západných ekonomicko-právnych systémov, neznamená to však, že automaticky prejdú do povedomia ľudí, dokážu sa s nimi plne identifikovať a automaticky sa stanú tými stimulmi, ktoré v konečnom dôsledku povedú k ekonomickému rastu.

Príkladmi sú medzinárodné prieskumy urobené v krajinách strednej a východnej Európy (SVE), ktoré overovali postoje občanov k hlavným črtám trhových ekonomík [2, s. 733–735],¹ ktoré vyzneli veľmi rozporuplne a častokrát skôr v ich neprospech.

Napriek výhradám o spoľahlivosti a hodnovernosti takýchto prieskumov, ktoré sa ťažko hodnotia, a to preto, lebo v konečnom dôsledku nie je známa korelácia medzi hlásanými postojmi a skutočným správaním, zanedbanie sociálnej príslušnosti pri konečnom vyhodnotení tiež pôsobí skresľujúco, a navyše i položené otázky častokrát navodzujú rozporuplné prístupy (napr. pre trh – proti trhu), predsa len prezentované postoje občanov sú zrkadlom ich reálnej životnej situácie.

¹ Pozri aj údaje z prieskumov Times Mirror, Freedom House, Signal International 1990–1993.

Tým, že domácnosti predstavujú určitú mikroekonomickú paralelu makroekonomických zmien, snaha o rýchly ekonomický rast by sa v konečnom dôsledku predsa len mala prejaviť aj v zodpovedajúcich pozitívnych zmenách ich životných situácií, čo by motivačne prispelo k ich plnému identifikovaniu sa s týmito zmenami a viedlo k prijatiu hodnôt trhového systému. Realita všedného života svedčí skôr o tom, že pre mnohých sa prestala javiť len ako transakčné náklady (mýtus uľahovania opaskov v mene krajšej budúcnosti) a stala sa trvalou daňou, ktorú treba platiť za transformačnú zmenu.

Náklady transformácie merané poklesom súkromnej spotreby sa vo viacerých tranzitívnych krajinách ukázali ako vysoké, čo do istej miery oslabilo podporu radikálnych reforiem zo strany obyvateľstva. Najmä pre mnohých v nižších sociálnych vrstvách sa svet trhových vzťahov stal „ťažko čitateľný“ a tým aj vierohodnosť a legitimita zmien, ktoré ho nastolili.

Aj po odznení počiatočnej fázy transformačných zmien v tranzitívnych krajinách, no pod vplyvom každodennej skúsenosti s nimi (nútený pokles životnej úrovne, nezamestnanosť atď.) obyvateľstvo rozporne prijíma vplyv trhového hospodárstva. Na jednej strane ho víta ako nevyhnutnú podmienku ekonomického rastu, no na druhej strane stále existuje podvedomá obava jedincov či rodín z toho, že by sa mohli stať obeťou položenou na oltár tohto rastu. Ide o nevedomú snahu zmieriť požiadavku na akceleráciu efektívnosti ekonomiky – a od toho odvodený rast celkovej i osobnej životnej úrovne – s požiadavkou zachovania vlastných sociálnych istôt [3, s. 485].

2. Porovnanie ekonomickej situácie domácností v tranzitívnych a v hospodársky vyspelých krajinách

Vo všeobecných črtách možno vývoj ekonomík v tranzitívnych krajinách definovať takto:

- Výkonnosť ekonomík (HDP) iba zhruba dosiahla predtransformačnú úroveň. Po desiatich rokoch transformácie sa úroveň HDP z roku 1989 podarilo dosiahnuť na Slovensku a v Poľsku (ktoré ho mierne prekročilo), nepodarilo sa ho dosiahnuť v Maďarsku a v Českej republike.

- Takmer vo všetkých krajinách CEFTA vzrástla celková národohospodárska produktivita práce.

- Znížila sa celková zamestnanosť obyvateľstva, čiže vzrástla nezamestnanosť. Hoci národohospodárska produktivita za roky transformácie vzrástla takmer vo všetkých tranzitívnych krajinách, rast zamestnanosti sa prejavil iba v tých, kde tempo rastu produktivity bolo prevýšené tempom rastu HDP (Poľsko, Maďarsko). Naproti tomu na Slovensku a v Česku za posledné tri roky sa počet pracovných miest znížil [4].

Pokles pracovných miest, sprievodný jav transformácie, už v počiatkoch reformiem signalizoval postupne sa zväčšujúci „náskok“ dôsledkov ekonomickej reformy pred schopnosťou riešiť jej sociálne dôsledky, ktorý sa zväčšoval z hľadiska času, pozornosti i reálneho významu. Zvládnutie sociálnych efektov transformácie sa stalo problémom tranzitívnych spoločností.

Po desaťročia umelo udržiavanej zamestnanosti, fenomén nezamestnanosti s rôznou intenzitou zasiahol krajiny strednej a východnej Európy, ktoré v tomto „nelichotivom“ trende prebehli i niektoré krajiny západnej Európy „pýšiacie“ sa týmto fenoménom. Slovensko sa týmto priblížilo k Španielsku (tab. 1).

Tabuľka 1

Miera evidovanej nezamestnanosti a nezamestnanosti podľa Výberového zisťovania pracovných síl vo vybraných krajinách Európy

Krajina	Registrovaná nezamestnanosť					Nezamestnanosť z VZPS				
	1994	1995	1996	1997	1998	1994	1995	1996	1997	1998
Rakúsko	6.5	6.6	7.0	7.1	7.2	3.6	3.7	4.1	4.2	4.2
Bulharsko	12.4	11.1	12.5	13.7	*	20.2	16.5	14.2	14.4	*
Chorvátsko	*	*	*	*	*	*	*	10.0	9.9	11.4
Česko	3.2	2.9	3.5	5.2	7.5	4.3	4.0	3.9	4.8	6.5
Španielsko	17.1	20.3	*	*	*	24.2	22.9	22.2	20.8	18.8
Francúzsko	*	*	*	*	*	12.4	11.6	12.1	12.3	11.8
Nemecko	10.0	10.2	11.2	12.5	11.4	10.3	10.1	8.8	9.8	9.7
Maďarsko	10.4	12.0	10.7	10.4	9.6	10.7	10.2	9.9	8.7	7.8
Poľsko	16.0	15.2	13.2	10.5	10.4	14.4	13.3	12.3	11.2	10.5
Slovensko	14.4	13.8	12.6	12.9	14.6	13.7	13.1	11.1	11.6	11.9

Prameň: Yearbook of Labour Statistics [5].

Spolu s rozvojom súkromného sektora sa objavil ďalší fenomén, narastajúca diferenciácia príjmov. Porovnanie obdobia pred transformáciou s reálnou situáciou svedčí o tom, že rozpätie distribúcie celkových príjmov domácností sa dosť výrazne zväčšilo, a to výhradne v prospech príjmov najsilnejšej desatiny domácností, kým relatívna pozícia ostatných sa pohla nie až tak výrazne. Prevažná časť príjmov väčšej časti populácie zostala stlačená v relatívne málo diferencovanom pásme, pričom odstup tejto masy spoločnosti a vrchnej vrstvy sa zväčšoval.

Inak povedané, dochádzalo k masovému schudobneniu aj stredných vrstiev, pre ktoré sú typické symptómy relatívnej chudoby, čo sa prejavilo ani nie tak v absolútnom nedostatku príjmov, ako skôr v nemožnosti či absencii alternatív uspokojovania niektorých potrieb (dovolenka, byt atď.).

Medzinárodné porovnania hospodárskej úrovne tranzitívnych ekonomík s rozvinutými trhovými ekonomikami² ukázali, že Slovenská republika sa v úrovni HDP na obyvateľa (vyjadrené v USD) zaradila k takým ekonomikám, ako sú

² Posledné porovnanie z roku 1996 pozri: Štatistická ročenka Českej republiky [6].

Maďarsko, Poľsko, Rusko, Turecko, Mexiko. Česká republika sa výškou HDP na obyvateľa približuje k takým ekonomikám, akými sú Slovinsko, Portugalsko, Španielsko, Grécko.

V porovnaní HDP na obyvateľa krajín Európskej únie, úroveň HDP na obyvateľa v Slovenskej republike predstavuje 45,2 % a z úrovne HDP na obyvateľa krajín OECD 44,7 %, v Českej republike je to 64,7 % a 63,9 %. V ďalších tranzitívnych krajinách výška HDP na obyvateľa dosahuje z úrovne krajín Európskej únie, resp. krajín OECD tieto hodnoty: v Maďarsku 47,4 %, resp. 46,9 %, v Slovinskej republike 67,9 %, resp. 67,2 %, v Poľsku 35,0 %, resp. 34,6 %.

Úroveň hospodárskeho vývoja sa trhovým ekonomikám krajín európskej pätnástky a krajinám OECD z tranzitívnych krajín najviac priblížilo Slovinsko a Česká republika.

Individuálna spotreba na obyvateľa v krajinách EÚ predstavuje 69,2 % z HDP, z toho spotreba potravín 9,9 %. V krajinách OECD predstavuje 70,0 % a z toho spotreba potravín 8,9 %.

Z medzinárodne porovnateľných údajov vyplynulo, že v Slovenskej republike skutočná individuálna spotreba na jedného obyvateľa (v parite kúpnej sily z roku 1996 v USD) predstavovala 65,7 % z HDP, z toho spotreba potravín 14,0 %. V Českej republike 66,4 %, z toho spotreba potravín 11,6 %. V ostatných transformujúcich sa krajinách individuálna spotreba na obyvateľa sa pohybovala v rozpätí 63,1 % z HDP (Rusko) až po 74 % (Poľsko) z HDP na obyvateľa, z toho spotreba potravín predstavovala od 11,6 % (Česko) až po 15,2 % (Poľsko, Rusko).

Slovensko, pri porovnaní s ostatnými tranzitívnymi krajinami, sa úrovňou individuálnej spotreby priblížilo najviac Českej republike a spotrebou potravín sa nachádzalo niekde medzi Českom, Poľskom a Ruskom.

V tradičných trhových ekonomikách – či ich z pohľadu výšky HDP na obyvateľa nazveme „chudobné“ (pod 10 000 USD), ako sú napríklad Turecko, Mexiko, či „stredne bohaté“ (nad 10 000 USD), napríklad Fínsko, Írsko, Veľká Británia, Švédsko, Izrael, Nový Zéland, alebo „bohaté“ krajiny (nad 20 000 USD a viac), napríklad Luxembursko, Belgicko, Švajčiarsko, Nemecko, Japonsko, Island, Nórsko, Rakúsko, Kanada, USA a pod. – podiel skutočnej individuálnej spotreby na obyvateľa predstavuje 3/4 z HDP a pohybuje sa od 57 % až do 75 % (pozri tab. 2).

Výrazné rozdiely medzi týmito krajinami sú však v podiele spotreby *potravín* na jedného obyvateľa, ktorá je podstatne väčšia v krajinách s nižším HDP na obyvateľa (napr. Turecko 22 %). V krajinách s oveľa vyšším HDP na obyvateľa podiel potravín na spotrebe je výrazne nižší a pohybuje sa okolo 10 %.

T a b u ľ k a 2

Hrubý domáci produkt v parite kúpnej sily v roku 1996 v USD

Krajiny	Hrubý domáci produkt na 1 obyvateľa	Skutočná individuálna spotreba na 1 obyvateľa v %	
		spolu	z toho potraviny
	pod 10 000 USD		
Poľsko	100.0	74.0	15.2
Rusko	100.0	63.1	15.2
Slovensko	100.0	65.7	14.0
Maďarsko	100.0	69.0	11.5
Turecko	100.0	72.8	21.7
Mexiko	100.0	72.4	16.9
	nad 10 000 USD		
Fínsko	100.0	64.0	9.1
Írsko	100.0	59.6	9.6
Grécko	100.0	74.1	13.5
Spojené kráľovstvo	100.0	72.9	7.6
Španielsko	100.0	67.1	12.8
Švédsko	100.0	65.9	9.0
Izrael	100.0	66.6	11,3
Nový Zéland	100.0	69.8	9.1
Portugalsko	100.0	73.1	14.5
Česko	100.0	66.4	11.6
	nad 20 000 USD		
Belgicko	100.0	66.7	9.9
Dánsko	100.0	70.8	8.2
Island	100.0	72.5	9.3
Nemecko	100.0	70.3	8.8
Holandsko	100.0	63.8	9.6
Nórsko	100.0	56.4	8.9
Rakúsko	100.0	66.3	9.7
Švajčiarsko	100.0	64.9	9.7
Japonsko	100.0	61.7	7.0
Kanada	100.0	69.0	7.2
USA	100.0	74.3	6.9
	nad 30 000 USD		
Luxembursko	100.0	61.9	8.8

Poznámka: Prepočet z výsledkov medzinárodného porovnania HDP a parity kúpnej sily mien, realizovaného v spolupráci medzi OECD a EUROSTAT-om (porovnanie v širšom rozsahu sa realizovalo raz za tri roky, naposledy za rok 1996).

Prameň: Štatistická ročenka Českej republiky [6]; vlastné prepočty.

Aj v tradičných trhových ekonomikách západnej Európy začiatkom 90. rokov dochádzalo k výkyvom vo vývoji súkromnej spotreby, čo bolo spôsobené spomaleným rastom dôchodkov domácností v dôsledku stagnovania ekonomiky, nezamestnanosťou a zvýšeným sklonom k úsporám (zhoršené očakávania spotrebiteľov).

K výraznému oživeniu spotrebiteľského dopytu došlo od roku 1994, keď sa súkromná spotreba vo väčšine týchto krajín začala viac orientovať na predmety dlhodobej spotreby a na luxusnejšie spotrebné komodity.

3. Analýza spotreby domácností v krajinách CEFTA

Krajiny strednej a východnej Európy vstúpili do transformačného procesu s rôznou ekonomickou výbavou, čo sa prejavilo rozdielnou mierou „stresu“ v počiatočnej fáze transformácie. Až po roku 1995 sa v tranzitívnych krajinách začali postupne objavovať známky ekonomického oživenia, čo sa odrazilo aj v ukazovateľoch relevantných k spotrebe domácností.

Koniec roka 1999 (v porovnaní s rokom 1995) ukázal, že priebežne rástli nominálne mzdy a platy a to: v Českej republike o 54,7 %, na Slovensku o 50,5 %, v Maďarsku o 98,4 %, v Poľsku o 146 %, a v Slovinskej republike o 54,7 %. V Rumunsku pri masívnej inflácii o 630 % (tab. 3).

Tabuľka 3

Indexy hrubých mesačných nominálnych miezd a plátov

Rok	Rovnaké obdobie predchádzajúceho roka = 100					
	Česká republika	Slovenská republika	Maďarská republika	Poľská republika	Slovinská republika	Rumunsko
1996	118.4	113.3	120.4	127.0	115.3	154.5
1997	110.5	113.1	122.3	122.1	111.7	197.9
1998	109.3	109.6	118.3	116.2	109.6	160.9
1999	108.2	107.2	113.9	136.3	109.6	148.4
1999/1995	154.7	150.5	198.4	245.9	154.7	730.0

Prameň: CESTAT [7]; vlastné prepočty.

Za rastom nominálnych miezd a plátov nezaostával rast spotrebiteľských cien, ktorý koncom roka 1999 (oproti roku 1995) predstavoval: v ČR 33,4 %; v SR 28,6 %; v Maďarsku 83,9 %; v Poľsku 65,3 %; v Slovinsku 36,4 %; enormný nárast bol v Rumunsku 720,3 % (tab. 4).

Tabuľka 4

Indexy spotrebiteľských cien

Rok	Rok 1995 = 100					
	Česká republika	Slovenská republika	Maďarská republika	Poľská republika	Slovinská republika	Rumunsko
1996	108.8	102.7	123.6	119.9	109.9	138.8
1997	118.0	109.0	146.2	137.8	119.1	353.7
1998	130.6	116.3	167.1	154.1	128.5	562.6
1999	133.4	128.6	183.9	165.3	136.4	820.3

Prameň: CESTAT [7]; vlastné prepočty.

Globálny, mierne pozitívny trend vývoja sa od roku 1996, temer vo všetkých tranzitívnych krajinách, prejavil vo vývoji reálnej mzdy, okrem SR, kde koncom roka 1999 došlo k výraznejšiemu medziročnému poklesu (tab. 5).

T a b u ľ k a 5

Indexy reálnych mesačných miezd a plátov

Rok	Rovnaké obdobie predchádzajúceho roku = 100					
	Česká republika	Slovenská republika	Maďarská republika	Poľská republika	Slovinská republika	Rumunsko
1996	108.8	107.1	95.0	105.9	104.9	109.4
1997	101.8	106.6	104.9	106.1	103.0	77.4
1998	98.8	102.7	103.6	103.8	101.6	103.5
1999	106.0	96.9	102.5	103.6	103.3	100.9

Prameň: CESTAT [7]; vlastné prepočty.

Treba si uvedomiť, že okrem uvedených faktorov, ktoré najviac ovplyvňujú vývoj súkromnej spotreby, existujú i ďalšie faktory, ktoré vplyvajú na jej zmeny, a to sklon domácností k úsporám (ovplyvňovaný úrokovými sadzbami), stav zamestnanosti, ktorý stimuluje dôveru (či nedôveru) spotrebiteľov k očakávaným dôchodkom, rôzne druhy pôžičiek a predajov na splátky a pod.

V priebehu rokov 1996–1999 rástli spotrebné výdavky domácností vo všetkých tranzitívnych krajinách takto: v ČR o 127,9 %; v SR o 131,5 %; v Maďarsku o 141,3 %; v Poľsku o 130 %; v Slovinsku o 152,3 % a v Rumunsku o 294,7 %.

Prevažnú časť mesačných výdavkov na člena domácnosti z rodinného rozpočtu vydávali „tranzitívne“ domácnosti na *potraviny a nealkoholické nápoje*, ktorých podiel na celkových výdavkoch sa v priebehu rokov v podstate nemenil a v jednotlivých krajinách sa pohyboval od 21 % do 37 %. Od roku 1996 do konca roku 1999 však poklesli výdavky na *odievanie a obuv*.

Viac na odievanie a obuv z rodinného rozpočtu vydávali domácnosti na Slovensku 8,6 % (na osobu a mesiac) a domácnosti v Slovinsku a Rumunsku (zhodne 9,3 %). Domácnosti v Česku, Maďarsku a Poľsku zhodne okolo 6 %.

V uvedených rokoch výrazne vzrástli výdavky domácností (okrem Slovinska) na *bývanie, vodu, elektrinu a ostatné palivá*, ktoré po výdavkoch na potraviny predstavovali druhú najvýraznejšiu výdavkovú položku rodinných rozpočtov. Maďarské domácnosti vydávali na tieto položky 21,6 % (na osobu a mesiac z celkových výdavkov domácností), po nich poľské domácnosti 18,4 % a rumunské domácnosti 18 %, domácnosti v Česku a na Slovensku 17 % a 15 %. Začiatkom roka 2000 sa podiel týchto výdavkov v českých a slovenských domácnostiach výrazne zvýšil.

Podobne rástli výdavky domácností na *telekomunikácie, zdravie a vzdelanie*, ktoré v predtransformačnom období v rozpočtoch domácností nezaznamenávali výraznejšie, resp. nulové položky.

Výdavky na telekomunikácie sa v priemere v „tranzitívnych“ domácnostiach zvýšili o viac ako 3 %. Viac z rodinného rozpočtu na ne vydávali domácnosti v Maďarsku a Rumunsku.

Všeobecný rast výdavkov na *zdravotníctvo* postihol všetky domácnosti v uvedených krajinách. Viac však na ne vydávali domácnosti v Maďarsku (5,5 %) a v Poľsku (4,3 %).

Výdavky určené na *zariadenie domácností*, napriek tomu, že v priebehu rokov 1996–1999 zaznamenali mierny pokles (okrem Slovinska, kde predstavovali 7,7 % z celkových výdavkov na osobu a mesiac), temer vo všetkých domácnostiach predstavovali z rodinných rozpočtov výdavkovú položku rovnajúcu sa viac než 6 %-ám.

Najviac na *dopravu* (na osobu a mesiac) vydávali domácnosti Slovincov (18,8 %), v domácnostiach ostatných krajín, pri ich raste za uvedené roky, sa pohybovali okolo 10 %.

V krajinách CEFTA (okrem Slovinska) poklesli výdavky domácností na *kultúru a rekreácie*. Spotrebiteľské orientácie domácností sa viac sústreďovali na saturáciu základných životných potrieb než na uspokojovanie tzv. druhotných, resp. luxusných potrieb.

V určitej väzbe na rozrastajúce sa sociálno-patologické javy v tranzitívnych krajinách sa zaznamenal rast výdavkov domácností na *alkoholické nápoje, tabak a narkotiká*. Najviac na ne vydávali z celkových mesačných výdavkov členovia domácností v Rumunsku (5 %) a v Maďarsku (4,1 %). O niečo menej domácnosti v Česku, Poľsku a na Slovensku (zhodne okolo 3 %), najmenej domácnosti v Slovinsku (okolo 2 %).

Ukazuje sa, že v domácnostiach tranzitívnych ekonomík sa vyprofilovala výdavková štruktúra v určitom smere kopírujúca výdavkovú štruktúru v niektorých krajinách EÚ. Takmer polovica všetkých výdavkov domácností sa skoncentrovala do dvoch výdavkových položiek, a to na potravinové komodity a na bývanie a s tým spojené služby. Podobne ako v krajinách EÚ možno sledovať rozdiely napríklad vo vzťahu k „bohatšiemu“ Slovinsku, kde domácnosti viac ako inde vynakladajú z rodinného rozpočtu na dopravu, kultúru, rekreáciu a zariadenie domácností. Slovinci sa vo výdavkoch na dopravu (pri porovnaní s výdavkami na odievanie a obuv) najviac priblížili domácnostiam v krajinách EÚ. V krajinách EÚ výdavky domácností na dopravu predstavujú dvojnásobok výdavkov na odievanie a obuv.

Rozdiely medzi jednotlivými krajinami EÚ ukázali, že v menej vyspelých krajinách (ak ich hodnotíme podľa kritéria výšky HDP na obyvateľa), ako sú Portugalsko, Taliansko, Grécko, Španielsko, vo výdavkovej štruktúre domácností prevažujú výdavky na potravinové komodity. Slovensko sa v tejto výdavkovej položke podobá Portugalsku. Vo vyspelých krajinách, ako napríklad Belgicko, Dánsko, Luxembursko, Holandsko, Rakúsko, Švajčiarsko, prevládajú v domácnostiach skôr výdavky na bývanie, dopravu a „luxusné“ komodity.

S minimálnymi rozdielmi medzi domácnosťami v spomenutých krajinách výdavky na spotrebné komodity v priebehu rokov 1996–1999 v podstate kopírovali pohyb spotrebiteľských cien. Medzi reálnou spotrebou a rastom výdavkov (spôsobených rastom spotrebiteľských cien) sa však vo väčšine prípadov v uvedených krajinách roztvárali nožnice v neprospech zníženia reálnej spotreby domácností.

Príkladom takéhoto „transformačného šoku“ je Slovensko, kde sa negatívny trend vývoja reálnej spotreby prejavil od roku 1996 v jej medziročnom poklese, ktorý koncom roku 1999 zaznamenal $-6,2\%$. Celková reálna spotreba slovenských domácností (na osobu a mesiac bez ohľadu na sociálnu skupinu) sa prejavila poklesom prakticky vo všetkých oblastiach. Koncom roka 1999 klesla reálna spotreba potravinových komodít o -2% , odevov a obuvi o $-16,2\%$. Reálna spotreba vo výdavkovej položke bývanie, voda, elektrina ku koncu roka 1999 zaznamenala v slovenských domácnostiach pokles o $-4,3\%$. Vzhľadom na normatívny charakter nemôžu domácnosti výraznejšie ovplyvniť a redukovať svoju reálnu spotrebu. Reálna spotreba pri položke doprava klesla o $-15,2\%$. Slovenské domácnosti viac šetria na využívaní vlastných dopravných prostriedkov, nedokážu však vyššou úrovňou šetrenia reagovať na verejnú dopravu. Slovenské domácnosti v podstate šetria na všetkom, okrem nevyhnutných nákladov na jedlo (na ktoré slovenská domácnosť vynaloží až $1/4$ všetkých príjmov), na odevoch, obuvi, kultúre a dovolenkách, úmerne na bývaní a energiách.

Zlomovým rokom pre české domácnosti z pohľadu poklesu reálnej spotreby bol rok 1998, keď celková reálna spotreba klesla o $-2,6\%$, na rozdiel od roku 1999, keď medziročne stúpila o $3,4\%$ a dosiahla úroveň roka 1997. Na rozdiel od Slovenska, v Česku dochádza k postupnému medziročnému poklesu cien potravín, čo nemá výraznejší odraz v reálnej spotrebe domácností. České domácnosti viac šetria na odievaní a obuvi, čo sa prejavilo poklesom ich reálnej spotreby ku koncu roka 1999 o $-7,6\%$.

Pokles reálnej spotreby ku koncu toho istého roka o -15% sa v českých domácnostiach prejavil pri spotrebnej položke bývanie, voda, elektrina a iné palivá.

Na rozdiel od slovenských domácností, české domácnosti sa úrovňou reálnej spotreby v položke doprava (rast o $14,4\%$) viac priblížili domácnostiam v krajinách EÚ. K oživeniu celkovej reálnej spotreby v poľských a maďarských domácnostiach došlo v priebehu rokov 1998–1999. Ich reálna spotreba, analogicky ako v českých a slovenských domácnostiach, bola sýtená prevažne bývaním, vodou a elektrinou. V celkovej reálnej spotrebe domácností v oboch republikách, ku koncu roka 1999, klesla reálna spotreba potravín, v maďarských domácnostiach (na osobu a mesiac) o $-5,5\%$ a v poľských domácnostiach o $-1,3\%$. Podobne pri odevných komoditách a obuvi, ku koncu roka 1999, klesla ich reálna spotreba v poľských domácnostiach o $-7,6\%$ a v maďarských domácnostiach o $-3,6\%$.

Slovinskú republiku možno považovať za krajinu, ktorej ekonomika sa najpružnejšie dokázala vyrovnáť s transformačnými zmenami, čo sa prejavilo v celkovej reálnej spotrebe domácností. Pokles celkovej reálnej spotreby v slovinských domácnostiach, len o $-0,6\%$, sa zaznamenal iba v roku 1998. Koncom roka 1999 stúpla celková reálna spotreba domácností o 4% .

Napriek poklesu spotrebiteľských cien, slovinské domácnosti od roku 1998 reálne spotrebúvali o -3% menej potravín a podobne o -3% menej odevov a obuvi. Nešetrili v oblasti dopravy a bývania, kde ich reálna spotreba kopíruje spotrebiteľské ceny.³

4. Životná situácia českých a slovenských domácností

Je istým paradoxom, že kým v Českej republike riešenie transformačných problémov v oblasti sociálnej sféry bolo často sprevádzané tvrdšou pravicovou rétorikou, ďalší ekonomický vývoj späť s lepším „dedičstvom“ po rozdelení ČSFR, a najmä dôslednejšia ekonomická reforma viedli k tomu, že v sociálnej praxi si Česi mohli dovoliť postupovať mäkkšie, vzdialenejšie od slovne deklarovaného „thatcherizmu“.

Letný pohľad do histórie ukazuje, že do roku 1992 sa v bývalej česko-slovenskej federácii v mechanizme prerozdeľovania finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu smerom k spoločenskej spotrebe uplatňoval princíp solidarity, ktorý spočíval na nepodstatných rozdieloch sumy tohto prerozdeľovania v prepočte na jedného obyvateľa, pritom viac-menej bez zreteľa na to, akým podielom sa obe republiky zúčastňovali na tvorbe HDP.

Tento princíp koncom roka 1992 postupne dožíval a vznikom samostatnej Slovenskej republiky celkom zanikol. Finančné objemy, ktoré sa dovtedy presúvali na Slovensko, zostali už v plnom rozsahu v prospech obyvateľov Českej republiky, čo malo za následok, že Slovensko začalo za Českou republikou zaostávať. Okrem tejto skutočnosti v Českej republike plynulo dochádzalo k predstihu nominálnych peňažných príjmov pred Slovenskom, a to už od roku 1989, keď na obyvateľa v Česku oproti Slovensku pripadali o 9% vyššie peňažné príjmy. V roku 1993 sa tento rozdiel v neprospech slovenských obyvateľov zvýšil na viac než 17% . Bolo to spôsobené kumuláciou viacerých faktorov, a to najmä menším poklesom ekonomickej výkonnosti v Českej republike, značne vyššími príjmami zo zahraničia, väčšou exportnou aktivitou, rastúcim podielom súkromného sektora, a predovšetkým koncepcnejším makroriadením ekonomiky.

³ Údaje o reálnej spotrebe v krajinách CEFTA sú získané na základe vlastných prepočtov z údajov CESTAT [7].

Reálna situácia viedla k tomu, že globálna životná situácia domácností v Čechách a na Slovensku za posledné obdobie sa vyvíjala v neprospech slovenských domácností.

Pri porovnávaní rastu spotrebiteľských cien ku koncu roka 1999 s predchádzajúcim rokom, v Českej republike predstavoval 2,1 %, zatiaľ čo na Slovensku 10,6 %, čo sa v rozdielnej miere odrazilo na životných nákladoch českých a slovenských domácností. Kým českým zamestnaneckým domácnostiam vzrástli životné náklady o 2,1 % a dôchodcovským domácnostiam o 2,4 %, slovenským zamestnaneckým domácnostiam o 10,4 % a dôchodcovským domácnostiam o 11,5 %.

Vývoj čistých peňažných príjmov domácností (na osobu a mesiac) v obidvoch republikách sa ku koncu roka 1999 uberal v prospech rastu ich nominálnej hodnoty, rozdiel bol však v ich reálnom vyjadrení. Kým v českých domácnostiach reálne príjmy vzrástli o 5,4 %, v slovenských domácnostiach poklesli o -4,8 %.

Nominálny úhrn peňažných príjmov v českých domácnostiach bol sýtený zvýšením o 6,5 % príjmov z pracovnej činnosti a sociálnymi príjmami, ktoré predstavovali 10,8 % z úhrnu čistých príjmov. Dávky sociálnej podpory poskytnuté domácnostiam medziročne vzrástli o 14,5 %. Percentuálne najvyšší rast dosiahli vyplatené podpory v nezamestnanosti o 35,8 % [7].

V slovenských domácnostiach sa vývoj peňažných príjmov prejavil v znížení ich prírastku o 7,4 % z pracovnej činnosti a vyššími prírastkami ostatných príjmov s priemerným ročným rastom o 21,3 %. Zvýšenie sociálnych príjmov, s priemerným ročným rastom 19,7 %, sa prejavilo v znížení rozdielu medzi sociálnymi príjmami a príjmami z pracovnej činnosti [12].

Priemerný čistý mesačný príjem na člena českej domácnosti v roku 1999 bol 6 730 Kč, čo oproti predchádzajúcemu roku predstavovalo rast o 6,0 %. V českých domácnostiach zamestnancov sa čistý mesačný príjem na člena zvýšil o 6,5 % (na 7 062 Kč), v roľníckych domácnostiach o 5,0 % (na 6 124 Kč), domácnostiach dôchodcov o 5,8 % (na 6 124 Kč) a v domácnostiach samostatne zárobkovo činných o 6,3 % (na 6 972 Kč).

Nižší než v predchádzajúcich rokoch bol medziročný rast čistých peňažných príjmov na osobu v českých dôchodcovských domácnostiach, čo súviselo s načasovaním a so spôsobom valorizácie dôchodkov. Koncom roka 1999 sa valorizácia dôchodkov uskutočnila neskôr, než bolo plánované.

V slovenských domácnostiach priemerný čistý mesačný príjem na člena domácnosti v roku 1999 predstavoval 5 248 Sk, čo oproti predchádzajúcemu roku znamenalo rast o 5,2 % (v porovnaní s rokom 1995 to znamenalo zvýšenie 51 %). Vysoké prírastky spred dvoch rokov poklesli približne na jednu tretinu. V priemere rástli o 10,9 % ročne.

Medziročne rýchlejšie rástli čisté peňažné príjmy tých sociálnych skupín slovenských domácností, ktoré boli viac „sýtené“ zo sociálnych zdrojov, a to roľníckych domácností o 10,1 % na 4 724 Sk a domácností dôchodcov o 7,0 % na 5 028 Sk, než príjmy tých domácností, kde v úhrne čistých príjmov prevažovali zdroje z pracovnej činnosti, ako sú zamestnanecké domácnosti o 4,8 % na 5 293 Sk a zdroje príjmov z podnikateľskej činnosti o 5,8 % na 6 008 Sk v domácnostiach samostatne zárobkovo činných.

Slovenské domácnosti v porovnaní s domácnosťami v Českej republike znamenali v priemere nižšie nominálne príjmy, čo pri zohľadnení vyššieho kurzu českej koruny voči slovenskej korune vyznieva ešte nepriaznivejšie pre slovenské domácnosti.

Porovnanie medzi sociálnymi skupinami domácností vo výške čistého príjmu na člena v Českej republike vyznieva v prospech domácností zamestnancov, za nimi nasledujú domácnosti samostatne zárobkovo činných, po nich domácnosti dôchodcov a domácnosti roľníkov.

Na Slovensku vo výške čistých príjmov v priemere na člena domácnosti vedú domácnosti samostatne zárobkovo činných a po nich domácnosti zamestnancov. Prekvapujúco tretou „najlepšou“ situovanou sociálnou skupinou v oboch republikách sú domácnosti dôchodcov, za nimi nasledujú domácnosti roľníkov. Značnú časť príjmov domácností roľníkov tvoria vlastné naturálne výnosy.

V oboch republikách sa v priebehu transformačného obdobia so značnou intenzitou začala presadzovať príjmová diferenciácia, čo sa prejavilo vo zvýšení rozdielu medzi disponovaním príjmami v domácnostiach zaradených v najnižšom a v najvyššom príjmovom pásme. V roku 1999 bol pomer najvyššieho kvartilu domácností k najnižšiemu v Česku 2,80 : 1 a na Slovensku 2,28 : 1.

V najnižšom príjmovom pásme sa nachádzala takmer tretina všetkých slovenských domácností, z toho prevažná časť dôchodcovských a viacdenných domácností.

Hovoriť o dôchodcovských domácnostiach ako o jednej z finančne „preferovaných“ skupín domácností, najmä jednočlenných, vyznieva v oboch republikách značne nadnesene. Priemer za celú skupinu dôchodcovských domácností zvyšuje len časť týchto domácností. V roku 1999 príjem v rozmedzí od 3 000 Sk do 4 500 Sk (mesačne na člena) malo viac ako 33 % všetkých slovenských domácností. Sedemdesiatpäť percent hodnôt príjmov prepočítaných na jedného člena domácnosti bolo nižších ako 6 000 Sk. Iba sociálna skupina samostatne zárobkovo činných dosiahla túto hodnotu.

V Česku, podobne ako na Slovensku, stratifikácia domácností podľa podielu príjmov domácností na člena sa prejavila v neprospech viacdenných a neúplných domácností a väčšieho podielu jednočlenných domácností dôchodcov.

Dominantné výdavky v českých domácnostiach na potraviny spolu s výdavkami na bývanie predstavovali v domácnostiach zamestnancov ročne 37,7 % a v domácnostiach dôchodcov 57 % všetkých výdavkov. V štruktúre výdavkov domácností sa zvýšil podiel výdavkov na dopravu a zdravotníctvo, pri znižovaní podielu výdavkov najmä na odievanie a obuv.

Spotrebiteľské ceny v Českej republike sa po celý rok 1999 pohybovali pod úrovňou roka 1998, čo sa prejavilo v poklese nominálnych výdavkov domácností. Mesačné výdavky za potraviny v domácnostiach zamestnancov klesli o -2,8 %, v domácnostiach dôchodcov poklesli o -1,3 %. Z potravinových komodít sa zvýšila spotreba mäsa a mäsových výrobkov a znížila sa spotreba chleba. V oboch typoch sociálnych skupín domácností vzrástla spotreba čerstvého ovocia a zeleniny a spotreba nealkoholických nápojov (o 21 %).

V českých zamestnaneckých domácnostiach mali v roku 1999 vysokú dynamiku rastu výdavky na dopravu. O 50 % sa zvýšili výdavky na nákup osobných dopravných prostriedkov a o 11 % vzrástli výdavky za pohonné hmoty. Rýchlejšie než celkové výdavky v oboch typoch domácností rástli výdavky za lieky a lekársku starostlivosť. Rast vybavenosti a zvýšenie pevného mesačného poplatku za telefón v oboch skupinách domácností zvýšil medziročne celkové výdavky o štvrtinu oproti predchádzajúcemu roku.

Výdavky na bývanie, vodu, elektrinu a palivá v českých domácnostiach boli významnou výdavkovou položkou v spotrebných výdavkoch: v zamestnaneckých domácnostiach v roku 1999 predstavovali 16 % a v dôchodcovských domácnostiach 25,6 % zo spotrebných výdavkov. Vzrástli najmä výdavky na nájomné, elektrinu a plyn.

Oproti predchádzajúcemu roku mierne vzrástli vklady domácností, a to v domácnostiach zamestnancov o 18,5 %, menej v dôchodcovských domácnostiach o 7,8 %, čo nemožno označiť ako výrazný sklon k sporivosti v českých domácnostiach [7].

Analogicky so slovenskými domácnosťami, české domácnosti (bez ohľadu na sociálnu skupinu či typ domácnosti) s nízkymi príjmami vydávali na výživu v priemere o 10 % viac zo spotrebných výdavkov než vysoko príjmové domácnosti, a naopak, vysoko príjmové skupiny domácností vydávali viac na bývanie a bytové zariadenie. Nevýrazné rozdiely medzi jednotlivými príjmovými skupinami českých domácností sa zistili vo výdavkových položkách kultúra, vzdelanie, šport a rekreácie, ktoré ukázali, že české domácnosti vo všeobecnosti menej šetrili na uspokojovaní týchto tzv. druhotných potrieb než slovenské domácnosti.

Masívny medziročný rast spotrebiteľských cien sa v priebehu rokov 1995–1999 podpísal pod úroveň a štruktúru spotreby *slovenských domácností* a prispel k ďalšiemu napätiu v ich rodinných rozpočtoch (tab. 6).

T a b u ľ k a 6

Štruktúra čistých peňažných výdavkov českých domácností ročne na člena domácnosti v roku 1999

	Domácnosti				
	spolu	zamestnancov	nepracujúcich dôchodcov	roľníkov	osôb samostatne zárob. činných
Čisté peňažné výdavky spolu (v Kč)	78 209	81 101	73 226	68 101	83 018
v tom (v %):					
<i>Spotrebné výdavky</i>	91.6	91.8	91.3	91.3	91.0
potraviny a nealkoholické nápoje	23.2	21.5	31.5	22.4	21.0
odievanie a obuv	5.9	6.3	3.6	6.5	7.0
bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá	17.5	16.2	25.6	14.0	15.6
nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu	7.7	7.9	7.6	8.3	7.0
zdravie	1.6	1.5	2.4	1.3	1.3
doprava	11.3	12.9	4.7	14.6	9.6
spoje	2.5	2.4	2.8	2.1	3.1
rekreácia a kultúra	11.3	11.6	8.7	9.8	14.7
vzdelanie	0.5	0.6	0.0	0.5	0.8
hotely, kaviarne a reštaurácie	2.4	2.6	1.4	1.7	3.4
rozličné tovary a služby	8.4	8.7	6.1	9.9	8.9
<i>Ostatné výdavky</i>	8.4	8.7	6.1	9.9	8.9

Prameň: [9]; vlastné prepočty.

Pozitívny rast nominálnych príjmov v slovenských domácnostiach v rokoch 1996–1997, ktorý sa spomalil v nasledujúcich rokoch 1998–1999, a v podstate mesačný rast spotrebiteľských cien, ktorý spôsobil ich reálny pokles (v rokoch 1998–1999), viedol nielen k všeobecne vyšším výdavkom slovenských domácností (bez ohľadu na sociálnu skupinu a typ domácnosti) a k zníženiu ich reálnej spotreby, ale aj k vyprofilovaniu určitej stabilnej spotrebnej štruktúry (tab. 7).

T a b u ľ k a 7

Vývoj čistého peňažného príjmu na osobu (predchádzajúci rok = 100)

Ukazovateľ	1995	1996	1997	1998	1999	1999/1995
Index nominálneho rastu	108.3	117.0	116.0	105.7	105.3	151.0
Index reálneho rastu	98.5	110.6	109.3	99.1	95.2	114.0

Prameň: Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike [12].

Slovenské domácnosti orientujú svoju spotrebu prevažne do uspokojovania základných životných potrieb s rôznou mierou kvality a vo väzbe na vlastné príjmy.

Čisté peňažné výdavky mesačne na člena priemernej slovenskej domácnosti v roku 1999 dosahovali 5 225 Sk (čo oproti predchádzajúcemu roku predstavovalo rast o 3,7 %), z čoho 92,6 % boli spotrebné výdavky. Najvyššiu výdavkovú

položku zo spotrebných výdavkov pre všetky sociálne skupiny domácností tvorili potraviny a nealkoholické nápoje 27,6 %, ďalej výdavky na bývanie, vodu, elektrinu, plyn a iné palivá 14,6 %, odievanie a obuv 8,6 % a dopravu 8,0 %. Pri priemernom príjme priemernej slovenskej domácnosti (mesačne na člena 5 248 Sk a pri uvedených výdavkoch 5 225 Sk) slovenská domácnosť v roku 1999 mesačne na člena domácnosti „ušetrila až 23 Sk“.

Podľa kritéria delenia domácností do sociálnych skupín, ich výdavková štruktúra v podstate kopírovala výdavkovú štruktúru všeobecnej priemernej slovenskej rodiny, s miernymi odchýlkami vo väzbe na príjmy.

V zamestnaneckých domácnostiach priemerné nominálne mesačné príjmy na člena domácnosti v roku 1999 predstavovali 5 293 Sk (rast oproti predchádzajúcemu roku 4,8 %), čisté peňažné výdavky 5 214 Sk (rast 3,5 %). Podiel spotrebných výdavkov na čistých výdavkoch sa v podstate od roku 1995 nezmenil a dosahoval 93,1 %, z toho výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje tvorili 26,0 %.

Na bývanie, vodu, elektrinu, plyn a iné palivá zamestnanecké domácnosti vydávali 13,0 % zo spotrebných výdavkov a na odievania a obuv 9,2 %.

O niečo viac, podobne ako domácnosti samostatne zárobkovo činných, vydávali zamestnanecké domácnosti 8,2 % z čistých výdavkov na kultúru a rekreácie. Obe sociálne skupiny domácností v priemere na člena vydávali 3,7 % na dopravu.

Vo vývoji čistých peňažných príjmov a výdavkov domácností podľa príslušnosti k sociálnej skupine bol najväčší rast v domácnostiach samostatne zárobkovo činných osôb (od roku 1995 vyššie prírastky ako 60 %). V roku 1999 ich príjmy (oproti predchádzajúcemu roku) vzrástli o 5,8 % (na 6 008 Sk mesačne na člena domácnosti), čisté peňažné výdavky o 3,2 % (na 6 084 Sk), z čoho na spotrebné výdavky pripadalo 92,9 %. Domácnosti samostatne zárobkovo činných vydávali za potraviny a nealkoholické nápoje 23,8 %, teda o niečo menej než ostatné sociálne skupiny domácností, ale viac než ostatné sociálne skupiny vydávali zo spotrebných výdavkov na odievanie a obuv, a to 10,2 %, na dovolenky a rekreácie 9,1 %, na hotely, kaviarne, reštaurácie a rôzne iné tovary a služby 12,5 %. Ich spotreba sa orientovala viac než v ostatných skupinách domácností na predmety dlhodobej spotreby a vyššej kvality (tab. 8).

Táto skupina domácností je špecifickou kategóriou i z pohľadu vnímania životnej reality, na rozdiel od prevažnej časti slovenských domácností, kde v 70 % pretrvávajú stabilne negatívne hodnotenia nielen súčasnej reality, ale aj perspektívnych očakávaní.

Najoptimistickejšie vízie svojej budúcnosti deklarujú práve podnikatelia, ktorí v najbližšom období očakávajú rast úspor, zvýšenie investícií do predmetov dlhodobej spotreby, kúpy alebo stavby domu.

T a b u ľ k a 8

Štruktúra čistých peňažných výdavkov slovenských domácností ročne na člena domácnosti v roku 1999

	Domácnosti				
	spolu	zamestnancov	nepracujúcich dôchodcov	roľníkov	osôb samostatne zárob. činných
Čisté peňažné výdavky spolu (v Sk)	62 707	62 575	62 545	55 061	73 014
v tom (v %):					
<i>Spotrebné výdavky</i>	92.6	93.1	90.4	93.4	92.9
potraviny a nealkoholické nápoje	27.6	26.0	34.9	28.1	23.8
odievania a obuv	8.6	9.2	5.7	9.7	10.2
bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá	14.6	13.0	20.2	15.8	14.1
nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu	5.7	5.7	5.7	5.7	5.7
zdravie	1.4	1.3	2.1	1.1	1.2
doprava	8.0	3.7	3.7	3.7	3.7
spoje	2.4	2.4	2.6	1.9	3.0
rekreácia a kultúra	7.7	8.2	5.4	6.4	9.1
vzdelanie	0.5	0.6	0.0	0.4	0.8
hotely, kaviarne a reštaurácie	5.1	6.3	1.0	4.5	4.2
rozličné tovary a služby	7.7	8.2	5.4	7.9	8.3
<i>Ostatné výdavky</i>	7.4	6.9	9.6	6.6	7.1

Prameň: Prijmy, výdavky a spotreba domácností [10]; vlastné prepočty.

Priemerné príjmy domácností nepracujúcich dôchodcov v roku 1999 (oproti predchádzajúcemu roku) vzrástli o 7,0 % (na 5 028 Sk); z 93,1 % však plynuli zo sociálnych zdrojov. Domácnosti dôchodcov vydávali z čistých peňažných výdavkov 90,4 % na spotrebné výdavky, z čoho podstatne viac než ostatné sociálne skupiny domácností na potraviny a nealkoholické nápoje 34,9 % a bývanie, vodu, elektrinu, plyn a ostatné palivá 20,2 % a zdravotnú starostlivosť 2,1 %. Výdavková štruktúra domácností dôchodcov (najmä jednočlenných) sa viac podobá výdavkovej štruktúre tých typov domácností, ktoré sa nachádzajú v nižších príjmových pásmach (viacdetné rodiny, neúplné rodiny). V týchto skupinách domácností sa výdavková štruktúra a reálna spotreba orientujú predovšetkým na uspokojovanie základných životných potrieb a na lacnejšie spotrebné komodity.

Medzi nízkopríjmové skupiny domácností, podľa sociálnej príslušnosti, zhodne v Českej a Slovenskej republike možno označiť domácnosti roľníkov, ktoré v oboch republikách nedosahujú ani všeobecný priemer za všetky domácnosti (mesačne na člena), i keď domácnosti českých roľníkov v porovnaní so slovenskými domácnosťami roľníkov majú v priemere o 1 000 Kč mesačne na člena vyššie príjmy. Rozdiely medzi čistými príjmami a čistými výdavkami predstavujú v prospech slovenských roľníckych domácností 136 Sk, v českých roľníckych domácnostiach v priemere mesačne na člena 112 Kč.

V oboch republikách roľnícke skupiny domácností vynakladajú v priemere menej na potraviny, najmä z dôvodu väčšej saturácie z vlastných zdrojov, a viac na bývanie a iné spotrebné tovary.

Pohľad na vývoj štruktúry základnej výdavkovej položky, ktorou sú potraviny, ukázal, že tento vývoj nadviazal na trend, ktorý sa začal profilovať už v začiatkoch 90. rokov a postupne nadobúdal variácie vo väzbe na úroveň spotrebiteľských cien a kúpyschopnosť domácností.

Krajiny európskej pätnástky v priemere charakterizuje celkovo vyššia spotreba mäsa (v roku 1997 predstavovala 92,3 kg, na Slovensku 66,1 kg), ktorá sa v Slovenskej republike v poslednom roku postupne zmenšovala s väčšou orientáciou na hydinové mäso, v českých domácnostiach sa mierne zvýšila, resp. zostala bez väčšej zmeny. V českých domácnostiach za posledný rok sa zvýšila spotreba údenín, ktoré dosiahli asi tretinu celkovej spotreby mäsa a mäsových výrobkov.

Najslabším článkom potravinovej výživy slovenských domácností je nedostatok mlieka a mliečnych výrobkov, ktorá sa datuje od prudkého poklesu ich spotreby v prvej polovici 90. rokov, čím Slovensko značne zaostáva za krajinami Európskej únie (napr. Fínsko, Taliansko, Írsko).

Na druhej strane, slovenské domácnosti v porovnaní s krajinami Európskej únie konzumujú viac cukru a výrobkov z cukru a múky, menej ovocia a zeleniny, čím sa zaraďujú ku krajinám s ich nižšou úrovňou spotreby (napr. Fínsko, Írsko). V spotrebe ovocia a zeleniny slovenské domácnosti predbehli domácnosti v Českej republike a z krajín európskej pätnástky Španielsko, Belgicko, Luxembursko [12].

Porovnanie vývoja reálnej životnej situácie medzi českými a slovenskými domácnosťami vyznieva viac v prospech českých domácností, bez ohľadu na sociálnu príslušnosť či typ domácnosti.

Za posledné obdobie rast spotrebiteľských cien v Českej republike nezaznamenal také výrazné zmeny ako v slovenských domácnostiach. To sa prejavilo v nižšom poklese domácej spotreby českých domácností, resp. v určitých prípadoch nedošlo v porovnaní s minulosťou k zmenám. Pritom dôchodky členov českých domácností sú v priemere o tretinu vyššie než v slovenských domácnostiach, a ak berieme do úvahy kurz českej koruny voči slovenskej mene, rozdiel je ešte výraznejší. Za posledné obdobie české domácnosti viac ušetrili i vo forme bankových vkladov.

Napriek tejto realite sa vo všeobecnosti v českých a slovenských domácnostiach v podstate vyprofilovala rovnaká spotrebná štruktúra, i keď s určitou rozdielnou mierou kvality, orientovaná prevažne na uspokojovanie základných životných potrieb.

5. Motivačná rola súkromnej spotreby domácností

Ak predstavitelia klasickej-neoklasickej ekonómie v makroekonomických procesoch rovnováhy priradujú rovnakú váhu dôležitosti podnikom a domácnostiam (z ktorých domácnostiam pripadá úloha ponúkať prácu, spotrebúvať statky a vytvárať úspory), tým im zároveň prisudzujú významnú rolu stimulu ekonomických procesov. V tranzitívnych ekonomikách, na rozdiel od štandardných trhových ekonomík, je táto ich rola značne narušená. A ak teda súkromná spotreba domácností predstavuje v celkovom agregátnom dopyte veľkú váhu, a jej zmeny bývajú spravidla určujúce pri zmenách výroby, potom úroveň spotreby a jej ďalší predpokladaný vývoj v tranzitívnych krajinách sotva zohrá pozitívne motivačnú rolu pri oživení výroby či celkovej ekonomiky.

„Tranzitívna stratifikácia“ spoločnosti na Slovensku, čo platí i pre ostatné tranzitívne krajiny, viedla na jednej strane k vyprofilovaniu skupín domácností s vysokými finančnými príjmami a s možnosťami neobmedzeného uspokojovania svojich potrieb, no na strane druhej k prevažne väčšej skupine domácností, ktoré sú týchto možností pozbavené a dokážu si uspokojovať len základné životné potreby pri nereálnej možnosti ich výraznejších zmien. Realita napovedá tomu, že preto sa čoraz viac bude profilovať taká spotrebná štruktúra domácností, ktorá bude kopírovať vytvorenú stratifikáciu spoločnosti. Ťažko dnes posúdiť, či táto realita bude dostatočne pozitívnym motivačným impulzom k racionálnemu správaniu aktérov ekonomických procesov a či nepovedie k prehĺbeniu nerovnováhy medzi dopytom a ponukou na vnútornom trhu.

V priebehu prvého polroku 2000 sa na Slovensku domáci dopyt medziročne znížil o 5,7 %, vplyvom poklesu konečnej spotreby domácností o 7,1 % (konečnej spotreby štátnej správy o 6 % a tvorby hrubého fixného kapitálu o 4,4 %). Podiel konečnej spotreby domácností na HDP sa medziročne znížil o 4,5 percentuálneho bodu na 47,7 % [8, s. 4]. Z pohľadu výšky a zdrojov dôchodkov (čo s väčšími či menšími rozdielmi platí i pre ďalšie tranzitívne krajiny), od ktorých závisí i úroveň spotreby jednotlivých skupín domácností, v SR sa vykryštalizovali v podstate tri skupiny domácností.

1. Domácnosti s vysokými dôchodkami, ktoré sú syténé prevažne z pracovných zdrojov, z podnikania, dôchodkami z majetku (i keď tieto z pohľadu štatistických informácií zatiaľ nezohrávajú významnejšiu rolu), zo zdrojov z preferovaného postavenia v širších sociálnych sieťach, poprípade z iných než legálnych zdrojov.

2. Domácnosti, v ktorých z hľadiska štruktúry zdrojov príjmov rovnocennú rolu zohrávajú dôchodky z pracovnej činnosti, a súčasne i dôchodky zo sociálnych zdrojov. Práve v tejto skupine domácností (bez ohľadu na sociálne zloženie

či typ domácnosti), ak odhliadneme od všeobecnej príjmovej diferenciačnej tendencie v spoločnosti, dochádza k určitej príjmovej „nivelizácii“ spôsobenej sociálnou politikou. Tá v snahe stlmenia sociálnych účinkov svojou sociálnou pomocou, ktorá je cielená najmä na sociálne handicapované rodiny, spôsobuje, že z jej „náručia“ vypadávajú práve tie domácnosti, ktoré sa ocitli na hranici sociálnej odkázanosti.

3. Domácnosti s nízkymi dôchodkami, kde pomer medzi zdrojmi príjmov je v prospech sociálnych zdrojov, resp. sú iba jediným zdrojom, alebo kde sa zdroje dôchodkov získavajú v malej miere z pracovných či z iných nie práve legálnych zdrojov.

Štatistické údaje o príjmoch a výdavkoch domácností sú síce exaktným vyjadrením reality, nedokážu však v plnej miere identifikovať obraz životnej reality domácností a varirujúce spôsoby či formy ich prispôsobovania sa trhovým vzťahom.

Nie pre všetky domácnosti je realizovateľná možnosť získavania vysokých dôchodkov, čo u členov domácností predpokladá nielen vlastníctvo dostatočného kultúrneho či ľudského kapitálu v podobe vzdelania, zručnosti a intelektuálnych schopností, ale i materiálneho kapitálu. Unikátnosť situácie, v ktorej sa slovenské domácnosti nachádzajú, núti ich preto orientovať sa čoraz viac v stále sa meniacich procesoch a pohybovať sa na neznámom teréne s množstvom neraz ešte nezodpovedaných otázok.

Zmeny v postaveniach domácností v trhovom priestore pre mnohé z nich svedčia skôr o tom, že realita všedného dňa sa pre ne už prestala javiť iba ako „čisté transakčné náklady“, mýtus uťahovania opaskov v mene krajšej budúcnosti, ako tomu spočiatku verili, ale stala sa trvalou daňou, ktorú treba platiť za transformačnú zmenu.

Životné záujmy domácností, v ktorých sa koncentrujú subjektívne ocenenia ich vlastných schopností a spotrebných aspirácií, častokrát nezodpovedajú charakteru ich pracovných pozícií spojených s výškou získaných príjmov, čím sa roztvoril priestor a zvýšila príťažlivosť rôznych foriem získavania dôchodkov z iných než legálnych zdrojov. Vysoká účasť v tieňovej ekonomike ovplyvňuje dôchodkovú diferenciáciu domácností v prevažne nepostihnuteľnej miere, čo je ideálnym priestorom pre jej ďalšiu expanziu. Podobne cez tieňovú ekonomiku dochádza i k „prelievaniu“ spotreby domácností cez tieto kanály, čo sotva možno vnímať ako pozitívny motivačný impulz na oživenie ekonomiky.

Stále aktuálny je problém, ako domácnosti vnímajú vzniknutú „tranzitívnu stratifikáciu“ spoločnosti a s ňou spätú distribúciu príjmov, či ju vnímajú ako súčasť približovania sa k trhovým ekonomikám v zmysle pozitívneho stimulu ekonomických zmien a osobnostného rozvoja, alebo či postoje k nej nesú naďalej

prvky paternalistických želaní. Nakoniec kryštalizácia charakteru týchto postojov v konečnom dôsledku bude určujúca pre akceptovanie uskutočnených zmien v ich aktuálnej podobe.

Rok 2000, resp. polovica roku 2001 prebieha v znamení reálneho i očakávaného zníženia tempa rastu konečnej spotreby domácností v dôsledku rastu cenovej hladiny spotrebiteľských cien, najmä elektrickej energie, plynu, nájomného, služieb pre domácnosť, a premietnutia rastu cien energie do všetkých ostatných spotrebných komodít a tým zníženia reálnych miezd, a zároveň očakávaného poklesu zamestnanosti. Inflačné očakávania domácností sa síce na jednej strane premietajú do zvýšených nákupov predmetov dlhodobej spotreby (22 % podnikateľských a 19 % zamestnaneckých domácností), no na druhej strane sú domácnosti, ktoré „na to nemajú“ (63 % robotníckych, 53 % dôchodcovských a 55 % nezamestnaneckých domácností) [11, s. 38].

Sebareflexia životnej situácie rodín na Slovensku ukázala, že oproti 9 %-ám tých, ktorí sú presvedčení o jej zlepšení, stojí 71 % tých, ktorí sú presvedčení o opaku. Ani očakávania vývoja hospodárskej situácie v najbližšej budúcnosti neoplývajú optimizmom, keď ďalších 56 % rodín ráta ešte s ďalším zhoršovaním ich životnej situácie. Až 96 %, čiže absolútna väčšina domácností SR s obavami očakáva ďalšie zvyšovanie spotrebiteľských cien v najbližšej budúcnosti.

Podľa údajov NBS korunové vklady obyvateľstva SR ku koncu roka 1999 síce predstavovali 278,9 mld Sk, ďalšie prognózy ich vývoja však hovoria o klesajúcom tempe ich rastu pre budúcnosť, v dôsledku rastu nezamestnanosti a poklesu reálnej mzdy [11, s. 49–50].

Potenciál sporenia pre budúcnosť v slovenských domácnostiach sa vychýľuje viac na stranu negatívnych očakávaní (72 %) než na stranu tých, ktorí pri sporení naznačujú úspech (25 % oslovených). Negatívne očakávania o budúcej tvorbe úspor sú frekventované v prevažnej väčšine sociodemografických kategórií, s výnimkou podnikateľských domácností.

Pravdepodobnosť dosiahnutia úspor v domácnostiach počas nastavujúceho obdobia je viazaná na očakávané príjmy domácností a existenciu zamestnania. Preto je podivné, že aj v domácnostiach zaradených vo vyšších príjmových pásiach viac než polovica (53 % opýtaných) nepredpokladá, že by sa jej v budúcnosti podarilo „niečo ušetriť“ [11, s. 49–50].

Podobne problém chudoby, nový, no súčasne stále viac aktuálny fenomén, má viac podôb a slovenské domácnosti sú naň veľmi vnímavé, keď až 79 % z nich má strach, že sa v budúcnosti ocitnú pod hranicou chudoby.

Fenomén chudoby je rozsiahly a široko štruktúrovaný problém, pri jeho zjednodušenom a nepriamom definovaní, vyjadrenom hranicou výšky životného minima, sa zistilo, že chudobou trpí asi 10 % slovenského obyvateľstva. Potvrdilo

sa, že všeobecne najväčší sklon k chudobe majú ľudia s nižším vzdelaním, osamelozijúci a neúplné rodiny. Dôchodcovské domácnosti, pokiaľ nejde o osamelozijúce osoby, i keď ich priemerný dôchodok sa blíži životnému minimu, sú na tom do určitej miery „lepšie“ z hľadiska chudoby a životných podmienok než niektoré mladé rodiny, keďže majú už vybavené domácnosti.

Určitým špecifikom pre tranzitívne krajiny je vznik regionálnej a etnickej chudoby (Rómovia), a osobitne nebezpečným fenoménom sa stáva chudoba viazaná na dlhodobú nezamestnanosť.

Ak v predtransformačnom období platilo, že prevaha dopytu domácností na nerovnovážnom trhu tovarov a služieb „nahrávala“ ponuke reprezentovanej podnikmi, čo malo v nich za následok stratu motívu k racionálnej ekonomickej činnosti, v súčasnosti klesajúci dopyt domácností znamená nezanedbateľný prvok, ktorý sotva bude stimulovať nastolenie vnútornej rovnováhy na trhu tovarov a služieb.

Došlo 29. 1. 2001

Literatúra

- [1] FELDERER, B. – HOMBURG, S.: Makroekonomika a nová makroekonomika. Bratislava, Elita 1995.
- [2] VOIGT, S.: Hodnoty a perspektivy hospodárskeho rústu v strední a východní Evropě. Univerzita Freiburg. Politická ekonomie, 42, 1994, č. 6.
- [3] MAREŠ, P.: Zkušenost české populace s trhem práce. Sociológia, 31, 1999, č. 5.
- [4] RENDEK, I.: Rozdiely vo vývoji nezamestnanosti SR, ČR, Maďarsku a Poľsku. In: Analýza komparatívnych výhod a nevýhod ekonomiky SR vo vzťahu k vysokej miere nezamestnanosti. [Expertízne štúdie, č. 34.] Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV Bratislava, 2000.
- [5] Yearbook of Labour Statistics. Geneva, ILO 1999.
- [6] Statistická ročenka České republiky. Praha, Český statistický úřad 1999.
- [7] CESTAT. Statistical Bulletin 1999.
- [8] Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v 1. polroku 2000. Bratislava, ŠÚ SR 2000, č. 2.
- [9] Příjmy, vydání a spotřeba domácností. Statistika rodinných účtů za rok 1999. 1. díl. Praha, Český statistický úřad 2000.
- [10] Příjmy, výdavky a spotřeba domácností SR. Bratislava, Štatistický úrad SR 1999.
- [11] Spotřebitelský barometer. Bratislava, Štatistický úrad SR 2000.
- [12] Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike. Bratislava, Štatistický úrad SR, august 2000.

SOCIO-ECONOMIC POSITION OF HOUSEHOLDS IN TRANSITIVE SOCIETIES

Ľubica AZUDOVÁ

The paper deals with the situation of households in broader socio-economic relations. As households represent in theory, and in practice too, an association of producers and consumers, they create through their economic and consumer activities an intersection of economic and social development. They are thus not only a passive reflection of the economic reality, yet they actively play an important role of the socio-economic movement. Households through their own private consumption constitute an incentive for economic dynamics. One can therefore talk about a certain subsistence dependence of household consumption on production (economic growth) and at the same time about a certain functional dependence of economic growth on household consumption. Similarly, in classic and neoclassic model considerations too, the same importance in national economy is ascribed to enterprises and households, where both are performing economically equivalent activities. Classic and neoclassic theoretical substantiation of the importance of private consumption in the whole aggregate demand reflects real causal link between household decisions on their private consumption and the real economic growth. High share of private consumption in the used GDP in developed countries confirms the influence of household demand on the course of an economic cycle.

Provision of an economic development leading towards the economic growth is an actual spotlight in transition economies. Thus the exploitation of all accessible macro-economic motivations aiming at the economic growth is inevitable, at the same time, however, they must be considered as a certain communication channel between citizens and the government. One should consider this communication in the sense of positive or negative stimulation of their economic activities and merit assessments, and ask whether they motivate the preservation of the fairness principle. This principle is meant in a sense of whether each member of the society occupies social position achieved by his own endeavour.

As parameters of external and internal incentives that influence behaviour of economic subjects are fairly variable, wider space is opened for the understanding of economic growth not only as a result of purely economic and pragmatic factors, but also of merit systems and institutional frameworks in a society.

As households represent a certain microeconomic parallel of macroeconomic changes, the pursuit of fast economic growth should, in the end, manifest itself also by corresponding positive changes of their living conditions, which might motivate them to identify themselves fully with changes that occurred and conduced them to accept market merits.

Transformation costs measured by the decrease of private consumption proved to be high in several countries. That, to a certain extent, weakened population's support for reforms. There are problems of how households accept the newly emerged society stratification linked with the income and consumption differentiation, unemployment and poverty phenomena. The question is, whether the approach towards these features reflects surviving elements of paternalistic desires or if these are accepted as an inevitable part of the approximation toward market economies, while expecting positive changes. These problems remain unanswered yet.

Next analytical part of the paper deals with transformation costs measured by the decrease of private consumption. This part is centred on CEFTA countries in general and on the Czech Republic and the Slovak Republic in particular. The author points out that the decrease of real income, increase of consumer goods expenses and correspondingly the decrease of relevant consumption led towards creation of certain stabilising groups of households that oriented themselves at the structure of consumption accessible for them.

Summarising, the author presents a following problem. In the pre-transformation period the prevalence of household demand in the unbalanced market of goods and services was favourable for the supply side and resulted in a certain loss of motivation for the rational economic activity. Nowadays, however, currently decreasing household demand might be just the element that could endanger the internal balance formation in the market of goods and services.